

Оксана Лозинська

ШЛЯХ ДО СЕБЕ

ВІДВЕРТО

Дискурс
Брустурів — 2019

УДК 304.3
Л 72

Оксана Лозинська

Л 72 Шлях до себе. Відверто / Оксана Лозинська. — Брустурів : Дискурсус, 2019. — 144 с.

ISBN 978-617-7411-50-4

«Шлях до себе. Відверто» — це історія молодій українки про міграцію та інтеграцію в Нідерландах. Оксана Лозинська розповідає про власний досвід навчання і викладання в голландських вишах, про систему нідерландської вищої освіти та проектно-дослідницьку діяльність, про культурний шок, про емоційне вигорання як діагноз та його лікування в Нідерландах, про медитацію і її вплив на самопочуття людини, про занурення в нідерландську мову і культуру. Як пише сама авторка: «Ця книга — про самореалізацію й успіх, злети й падіння, особистісний та професійний ріст. Це моя відверта історія про те, як не втратити себе на життєвому шляху».

© Оксана Лозинська, текст, 2019
© Дискурсус, видання, 2019

ЗМІСТ

1. Переднє слово, або Будьмо знайомі	5
2. Нідерланди: погляд до і після переїзду	13
3. Університет прикладних наук	29
4. Моє вигорання	73
5. Mindfulness і медитація, або Як Захід лікує вигорання	101
6. Мова	121
7. Замість висновку: головне — не ошукати себе	129
Післяслово	135

1. Переднє слово, або Будьмо знайомі

Привіт! Мене звати Оксана, і я — одна з-поміж багатьох українок і українців, які у 21 столітті приїхали до Нідерландів. Пошук себе, свого щастя і сильне прагнення до самореалізації тодішньої 24-річної молоді спеціалістки стимулювали податися на грант на навчання у магістерській програмі та прийняти сміливе рішення їхати навчатися, коли мене зарахували як студентку до одного з провідних голландських університетів.

Майже кожен переїзд, незалежно від його мети, супроводжує непевність у подальшому розвитку подій та наслідках власних кроків і рішень у довгостроковій перспективі. Так мігранти не завжди усвідомлюють, що для того, щоб зреалізуватися у Західній Європі, досить не схожій на Україну, — може піти багато років. А ще — численні зусилля, енергія та здоров'я.

Що пошук власного щастя може затягнутися на тривалий (нелегкий) період. Що всіх може наздогнати емоційне вигорання. Що не минуло й мене.

Ця книга — про самореалізацію й успіх, злети й падіння, особистісний та професійний ріст. Це моя відверта історія про те, як не втратити себе на життєвому шляху. Про те, що *все* у світі має свою ціну. Щось знаходиш, але щось і втрачаєш — такий закон справедливості всесвіту. Однак вибір і ставлення до його наслідків — завжди за нами.

Коли думають про Голландію¹, часто в уяві постають картинки про свободу, доступність легких наркотиків та жінок у вікнах, підсвічених червоним. Однак Королівство Нідерландів — це насамперед країна, яка виграла землю у моря, збудувала на дамбах міста, є однією з найбільших у світі держав-торговельників, при цьому часто будучи посередником. І попри власну тверезість та орієнтованість на бізнес, велику увагу голландці приділяють благодійності: у середньому пересічний голландець віддає 250 євро в рік на благодійні цілі. А ще ця країна — солідний донор багатьох організацій з розвитку країн третього світу.

Суспільство в Нідерландах значно відрізняється від українського. Воно економічно надуспішне, високоефективне та конкурентне — і це приводить до того, що вимоги до людини часто дуже високі. І для мене пристосування до такого суспільства, знайден-

¹ Одразу зазначу, що іноді замість «Нідерланди» та «нідерландський» вживатиму «Голландія» та «голландський». Причина цьому виключно у простоті застосування і звичності для багатьох українців. Хоча різниця між ними велика: Королівство Нідерланди — назва країни, Голландія — назва двох провінцій, Північної (Noord Holland, на території якої розташований Амстердам) та Південної (Zuid Holland, на території якої розташована Гаага).

ня в ньому власного місця і ролі спричинило ломку характеру, переформатування світогляду і цінностей, зміну зовнішності й навіть, здається, перебудову внутрішніх органів, пов'язану з переїздом з України в Нідерланди. Я виросла з колективного мислення і способу життя до індивідуального підходу та відповідальності. Такий своєрідний приклад швидкісної трансформації від посткомунізму до демократії на прикладі однієї молодої людини.

Розпочну я свою розповідь із переїзду до Нідерландів на навчання. Тут читачі й читачки дізнаються більше про країну тюльпанів, її культуру та жителів. Поділюся особистим досвідом пережитого культурного шоку — стану, який супроводжує, власне, кожен переїзд на нове місце.

Далі мова піде про систему вищої освіти в Нідерландах, її відмінності від української. В Нідерландах та Україні досить різні концепції освіти, і це однозначно впливає на подальший професійний розвиток та ріст особистості.

Зазирнемо й по той бік освіти — на викладацьку справу в Нідерландах. У мене за плечима дев'ять років досвіду роботи у нідерландському виші — викладання і проектно-дослідницька діяльність. Нідерландська освіта завжди намагається встигнути за новітніми тенденціями в освіті та бізнесі. Так моє викладання в Інституті бізнесу стосувалося таких сучасних світових тенденцій, як сталий розвиток і філософія виробництва «від колиски до колиски». Крім того, університети в Нідерландах завжди співпрацюють з урядом та бізнесом, які звертаються до вишів з проханням виконати певні дослідження на замовлення. Таким чином у Дослідницькому центрі університету прикладних наук мені вдалося успішно створити і впровадити

проект «Фабрика майбутнього», який, окрім місцевих голландських проектів, зокрема, досліджував питання сталого розвитку енергетики в Україні.

За самореалізацію і кар'єрний ріст у висококонтурентному голландському робочому середовищі іноземці (хоч це також стосується і багатьох голландців) часто платять високу ціну. Одним із найважливіших факторів впливу є саме культурні відмінності та їхні практичні наслідки для манери ведення бізнесу, інтеракції між колегами та людьми в суспільстві в цілому. Людина автоматично має певні очікування щодо інших та їхньої поведінки; ці очікування базуються на нашій культурі та вихованні, чого ми часто несвідомі. Коли очікування великою мірою не збігаються з реальністю — і так на роботі та поза нею, включно з особистим життям, — є високі шанси вигоріти, тимчасово втратити відчуття і розуміння реальності. Вигорання (англійською *burn out*, а нідерландською *overspannen zijn*)² в Нідерландах та західному світі загалом вважається серйозним діагнозом. Тому далі у книзі я зупинюся на тому, як нідерландське суспільство дає собі раду з боротьбою зі стресом і вигоранням. А також поділюся, як зі своїм вигоранням справилася я.

І хоч питання іншої культури на цей момент в Україні не стоїть гостро, багато людей таки стикається з культурним шоком, спричиним новітніми тенденціями. З'являються нові технології, продукти і послуги (!), відповідно нові типи робіт і посад. Українське

² У своїй книзі я часто використовуватиму терміни нідерландською та англійською мовами. Подекуди вказуватиму термін обома мовами, а іноді вживатиму саме ту назву, яка найточніше відображає феномен, про який хочу поділитися з читачами й читачками.

суспільство нині розвивається дуже динамічно, воно не може стояти осторонь світових тенденцій бізнесу. Всі пов'язані з цим процеси спричинять у певній частині суспільства спротив, велика ж частина намагатиметься підлаштуватися і знайти власне місце і роль. Природно, що в Україні вже де-не-де з'явилися острівці обговорення питання вигорання. Очікую, що проблема поширюватиметься, як і суспільна та медична дискусія про неї.

Тому в цій книзі я розповім про особистий досвід подолання вигорання та одужання. Свій пошук у світі спокою та медитації. Торкнуся важливої суміжної теми здоров'я, харчування, дихання і сну. Як не дивно, для мене вигорання виявилось Божим даром, який допоміг знайти себе і почати жити собі на користь.

Також вважаю, що мова має велике значення у визначенні власної ідентичності, тому поділюся своїми міркуваннями, як полюбити і вивчити нову мову. Як полегшити адаптацію в новому суспільстві чи середовищі з іншою культурою і знайти в ньому своє місце. Цікаво те — і я в це щиро вірю, — що якщо спробувати застосувати цей самий підхід у власній країні, це сприятиме розбудові більш гармонійного суспільства. І найголовніше — поділюся думками, як зробити свідомий вибір між «тут» (в Україні) і «там» (деінде), не втратити себе і досягнути філософію щастя.

Тож ця книга про молоду українку, яка багато років бігла щосили від себе до західнішої Європи, добилася успіху, знайшла себе та своє місце. Мені 36. Я маю відчуття, що пройшла довгий переломний період у своєму житті й народилася знову. І хоч переконана, що завтра можу міркувати дещо інакше, хочу поділитися своїми сьогоднішніми думками і власною дорогою до себе. Я — великий оптиміст

і трудоголік, що є першоумовою на шляху до віри в себе і побудови крупиночок, що складають те омріяне велике Щастя.

Важливо зазначити, що у цій книзі я не претендую на глобальну правду. На єдино можливу інтерпретацію фактів чи подій. Ця книга є радше спробою поділитися власним досвідом самореалізації ціною інтеграції в інше суспільство в іноземній країні. Тут я розповідаю про власний досвід, власне бачення, власний погляд на події, які зі мною відбувалися. А тому деякі речі читачі й читачки можуть сприйняти критично. І будь ласка. У кожного свій досвід і своє сприйняття.

Прошу також читачів і читачок не бути надмір критичними до мови, за допомогою якої висловлюю думки на папері. Маю відповідальність працювати чотирма мовами щодня, намагаюся викристалізувати кожну. Але українську застосовую менше, ніж голландську та англійську. А проте — *вона моя*, вибудувана спілкуванням з рідними людьми та читанням сучасної української літератури. Я українка. Я горда з того, що мені судилося народитися на нашій благодатній землі й мати українську душу. Вона не завжди допомагає вижити в сьогоднішньому неоднозначному світі, але допомагає залишатися людиною.

Я дуже люблю Україну і свою сім'ю, яку, завдячуючи небесам, маю можливість бачити кілька разів на рік. Хочу щиро подякувати своїм рідним і близьким, зокрема батькам (яким дуже нелегко дався мій пошук себе), сестричці Дарусі й хресній Любочці, які завжди підтримують і дають невичерпну енергію рухатися далі.

Любі подруги, Таню (Франківськ), Оленко (Київ) і Галю (Луцьк), життя нам і досі дарує можливості бути

разом і насолоджуватися спілкуванням. Дякую за підтримку у прийнятті найсміливіших рішень!

Тож ходімо зі мною у мій світ падінь і перемог, тривог і радостей, розвитку і наближення до себе та власної суті, пізнання світу, власної ролі в ньому і власного особистого щастя.

2. Нідерланди: погляд до і після переїзду

Переїхати не можна лишитися

В Україні, здається, майже всі перевтомлені. Хто від стресу, роботи, самих себе і свого життя, хто від революцій раз на десятиліття, бажання, а чи навіть потуг щось змінити у своєму житті чи житті країни.

І напевно багатьом траплялося колись думати, що деінде жити легше, що є країни, де люди живуть собі мирно, працюють і заробляють, у працездатному віці соціально захищені, а коли виходять на пенсію — подорожують... От би махнути туди, в омріяну Європу, і там собі лишитися... Втекти від українських реалій, корупції та бідності в поколіннях, гіпернизьких зарплат і хамовитого керівництва, неприродно великої різниці між заробітками багатих і бідних

верств населення, від суспільства, де до людини ставляться гірше, ніж до пса.

Втекти за кордон здається своєрідним виходом із ситуації. Західна Україна масово працює на капризних перестарілих в Італії, у лікарнях в Іспанії, на полуниці в Польщі чи на будівництві у Нідерландах. Люди природно шукає кращого життя — як не собі, так своїм дітям.

Однак поняття «кращого життя» часто є розмитим. Коли мене запитують, як легше переїхати до Нідерландів, як знайти там роботу, я зі свого боку ставлю питання: яка мета переїзду, чого ви від нього очікуєте? Таки багато наших людей не повністю усвідомлюють, що таке переїзд в іншу країну. А ще не усвідомлюють, що це рішення — хоч спонтанне, хоч після багатьох років сумнівів і роздумів — усе одно доведеться спокутувати, за нього доведеться платити ще дуже багато років.

Річ у тім, що нас ніде ніхто не чекає. Це треба зарубати собі на носі: **ніхто ніде ні на кого не чекає**. І якщо так склалося у вашому житті, що на вас таки чекають, то це треба дуже цінувати, бо явище це достатньо рідкісне.

Рідко кого до Європи запрошують на роботу. Таким обдарованим людям зазвичай роботодавець оформлює всі документи, винаймає житло, допомагає з переїздом і вивченням мови, а також платить досить достойну зарплатню. А от усім іншим доводиться оббивати пороги самим: у пошуку праці, політичного прихистку, соціального захисту чи ж особистого щастя.

Я ж приїхала до Нідерландів на навчання в магистратурі за грантом нідерландського уряду. Підготовка документів на таке навчання — тривалий, нелегкий та копіткий процес. Це як повноцінна робота протя-

гом півроку на додаток до вашого звичного життя та роботи. Підготуватися та скласти іспит з академічної англійської, написати англійською конкурентні резюме, мотиваційний лист, два рекомендаційні листи, заповнити кілька аплікаційних форм та підготувати ще кілька документів про доходи, місце проживання в останній рік, прописку і таке інше, а також комунікація з університетом і грантодавцем — усе це потребує неабиякої енергії, витримки, стійкості, терпіння і віри у власні сили. Саме цього нас у (пост)радянських сім'ях не вчили, саме ці якості у більшості сімей, а також дитсадках, школах, університетах не тренували.

Якби ж то наші батьки та наставники на різних етапах життя частіше нам казали: «Лети, пташко! Бережи лиш свої крила. Та насолодися польотом. І ніколи не бійся літати, бо ти не народжена плазувати, тому і крила маєш».

Однак часто саме вони, самі того не усвідомлюючи, можуть ті крила підрізати (це не камінь у город моїх батьків, це радше реакція на загальноприйняті норми виховання в Україні). Саме наше (пост)радянське виховання слугує основою багатьох наших безуспішних ініціатив.

Як приклад: середньостатистичний голландець у резюме перебільшить свої таланти відсотків на 40. Відповідно роботодавець, читаючи резюме від голландців, відразу скидає відсотків 40 з описаних талантів. А середньостатистичний українець, який лиш недавно навчився писати резюме, або чесно звітує про свої таланти, або навіть їх занижує. І тоді середньостатистичний голландський роботодавець, читаючи резюме середньостатистичного українця... Ну, ви зрозуміли. З часом українець усе зрозуміє і почне теж на голландський лад себе хвалити у своєму CV.

Але це дуже суперечить внутрішньому відчуттю справедливості, збудованому на відчутті провини за нахабну брехню і десь глибоко закарбованому комплексу меншовартості.

Тож коли ми як мігранти приїжджаємо у певну країну, нам ніхто нічого не винен. У людей в іноземній країні (як і в нас самих) є власне життя, власні, хоч й інакші, проблеми. А тому по переїзді в нову країну першим шоком для мігрантів стає самотність, непотрібність тим, хто нас оточує, часто холод у взаєминах із людьми, нерозуміння нової культури та її носіїв, відчуття своєї відчуженості й непотрібності.

Культурний шок

Неуникним явищем для новоприбулих у Нідерланди (як і в будь-яку іншу іноземну країну) є культурний шок. Словосполучення «культурний шок» ми застосовуємо досить часто у щоденному житті. Все, що нас дивує, вражає, позитивно чи негативно, може викликати культурний шок. А насправді це одна з теорій, запропонована відомим антропологом Калерво Обергом у 1954 році.

Культурний шок — це стан розгублення, дезорієнтації та емоційної напруги, спричинений потраплянням людини в незнайоме їй середовище чи іншу культуру. Здебільшого культурний шок стається з людиною після переїзду в нову країну, але він цілком можливий і після переїзду до іншого міста в межах однієї країни.

У людини виникає конфлікт старих і нових культурних норм та уявлень про світ. Це конфлікт двох культур на рівні власної (під)свідомості. Культурний шок виникає, коли знайомі психологічні та поведін-

кові фактори, які допомагали людині пристосовуватися до суспільства, у нових умовах не працюють.

Люди по-різному переживають культурний шок та усвідомлюють гостроту його впливу. Це залежить від їхнього характеру та індивідуальних особливостей, а також рівня подібності чи неподібності культур.

Про феномен культурного шоку можна прочитати багато цікавого, зокрема, що він може спіткати не лише людину, а й державу. Як приклад можна навести держави пострадянського простору після розпаду Радянського Союзу. Омріяна свобода, незалежність обернулися темрявою на довгі роки, оскільки держави та люди не знали, як впоратися з новою для всіх реальністю. Якщо індивідуальний культурний шок триває кілька років, то культурний шок держави може тривати десятиліття.

Зазвичай, культурний шок має кілька стадій. Важливо зазначити, що кожен переживає ці фази по-різному, і їхнє сприйняття різнитиметься від людини до людини. Говорять здебільшого про чотири стадії культурного шоку: стадія медового місяця, стадія тривоги, стадія адаптації і стадія прийняття.

Під час першої **стадії медового місяця** все здається новим і цікавим. Відчуття та враження можна порівняти із ситуацією, коли ви приїжджаєте у країну туристом. Місцеві жителі до вас привітні, вам подобається нова їжа та інший спосіб життя, ви захоплюєтеся місцевою культурою та звичаями.

Однак кожен медовий місяць рано чи пізно завершується, а починається щоденне життя.

З часом приходить період роздратованості та розчарування. Виникає необхідність навчитися багатьох речей у максимально короткий термін: знайти

житло і вирішити питання оплати рахунків; врегулювати питання з документами стосовно перебування у країні, можливої роботи, страхування тощо. Часто, навіть якщо ви володієте мовою, вас не розуміють і не завжди готові допомогти. Ви починаєте шукати недоліки в новій країні та її людях, стаєте надміру критичними і не приймаєте способу життя, в якому опинилися. Крім того, вдома ви були *кимось*, мали своє коло спілкування. Тут ви практично втратили себе й відчуваєте, що нікому не потрібні. Це друга стадія — **стадія тривоги**³, під час якої люди зазвичай замикаються в собі, бояться виходити з дому і зводять спілкування до мінімуму. Вони почуваються самотніми і тужать за батьківщиною.

З часом вони знайомляться зі співвітчизниками та гуртуються, проводячи час в обговореннях (негативного характеру) місцевих жителів та їхнього способу життя.

На третій стадії, **стадії адаптації**, людина починає звикати до нової культури, підлаштовує під неї власну поведінку. Ви переважно знаєте, чого очікувати у різних ситуаціях, і нова країна більше не видається такою новою. Людина повертається до звичного життя, намагається ставитися до нової культури з позитивом та розвиває власні механізми, як у ній поводитися. Нова культура починає «мати сенс», негативних реакцій поступово стає менше.

Приходить момент, коли хворобливе відчуття «відчуженості» чи «білої ворони» минає, ви знаходите

³ Згаданий вище культурний шок держави (на противагу окремій особистості) може проявитися як затяжний. Це коли населення на тривалий період часу зависає між стадіями тривоги та адаптації. Цей процес можна було спостерігати в багатьох пострадянських країнах після розпаду Радянського Союзу, включно з Україною.

своє місце в новій країні. Першою ознакою одужання стає повернення почуття гумору: те, що вчора здавалося кінцем світу, сьогодні викликає усмішку. У вас з'являються друзі серед місцевих жителів, а також робота, хобі, інші обов'язки. Ви інтегруєтеся в нове життя у новій країні. Це четверта стадія, **стадія прийняття**, на якій людині вдається досягти (відносного) душевного спокою.

Та найцікавіше — попереду. Є ще одна стадія — **зворотного культурного шоку**. Вона наступає, коли ви за певний час повертаєтеся на батьківщину, а там уже не все так звично, як було раніше. Країна мінялася, поки вас не було. Та й ви змінилися. Ви не знаєте, як тут ведуться справи, як люди між собою спілкуються та будують стосунки, ви почуваетесь некомфортно в старих-нових реаліях.

Пройшовши особисто через кілька переїздів (як у межах України, так і до іншої країни), можу впевнено сказати, що кожен наступний культурний шок сприймається легше. Мій четвертий культурний шок (друга іноземна країна) був мінімальним. З часом людина виробляє певну тактику, відповідно до якої вона з мінімальними втратами знаходить своє місце в іноземному суспільстві. Коли людина усвідомлює поняття культурного шоку, їй набагато легше пристосуватися до життя в новій країні. Уже сам факт знання того, що кожен — без перебільшення кожен, — хто переїжджає проживати в іншу країну, переживає ті самі відчуття й емоції, полегшує переживання.

Дуже важливо зрозуміти, що власне сприйняття світу — лише одне з мільйонів, що власна культура — це лише власна культура, і багато людей у світі, включно з країною, куди переїхали, мають іншу

культуру, традиції, звички. Це треба сприймати спокійно. Це треба прийняти. І відпустити. Гм, мені б це знання на той момент, коли переїхала до Нідерландів...

На сьогодні і я собі виробила **тактику знайдення свого місця в іноземному суспільстві та подолання культурного шоку**. Дуже важливо вивчити мову, докласти зусиль, щоб володіти мовою (наскільки можна) добре. Докласти зусиль, щоб максимально зрозуміти місцевих людей, їхню поведінку, звички, культуру. Спробувати вивчити деякі позитивні аспекти та застосовувати їх у щоденному житті. Наскільки можливо, їх полюбити. Цих «чужих холодних» людей. Тоді шанс великий, що і вони вас полюблять.

Дозволяйте їм вас виправляти, коли робите помилки, говорячи їхньою мовою. Просіть їх вас виправляти. Просіть пояснювати їхню культуру та поведінку. Просіть відкрито і реагуйте позитивно. Ображатися чи ні, коли нас ображають, справа кожного з нас. Кожну нашу реакцію ми самі можемо контролювати, а тому реагуємо позитивно на нову культуру і людей, які, на перший погляд, зовсім інші й чинять дивакувато.

Будьте відкриті до нової культури, до всього нового, що з вами може статися. Негативний досвід — також досвід. Готовність сприймати та приймати уроки, які посилає нова реальність, може полегшити ваші будні в новій країні.

Важливо знайомитися та спілкуватися з місцевими людьми. Також треба спробувати знайти людину, часто з власної країни/культури, з якою можна відвести душу, гарно поїсти та поговорити, сходити по магазинах, у сауну чи в спортзал, випити ке-

лих вина чи взагалі напиться і забути. При цьому можливість поговорити рідною мовою належить до найсильніших ліків. Келих вина і рідна музика. Принаймні на початках вашого проживання в іноземній країні. З роками слухати рідну музику може стати важче: коли я тепер чую українську тужливу пісню, серце розривається, очі наповнюються вологою тугою, в грудях тисне, сильний енергетичний потік хоче вирватися на волю. Пояснити таку сильну реакцію свого організму на українську пісню я і сама не можу. Як і уникнути її.

Мій переїзд до країни тюльпанів

Коли я наприкінці літа 2007-го летіла до Нідерландів, десь далеко в душі мала відчуття, що скоро додому не повернуся. Приїхала вчитися на рік. Магістерська програма з державного управління в Університеті Твенте, м. Енсхеде на сході країни, близько кордону з Німеччиною. Грант голландського уряду. Я тоді вчилася на третьому курсі аспірантури в Україні. Заочно. З огляду на престиж навчання в Нідерландах та перспективи, які воно пропонує на противагу українському кандидатові наук, я все-таки поїхала за кордон.

Навчання тривало один рік, переважна частина студентів уже мала вищу освіту, а дехто і досвід роботи у державних та недержавних установах. Вчитися було дуже нелегко: кілька місяців пішло лише на те, щоб зрозуміти, чого від нас хотіли. Система освіти настільки різниться від нашої, що ми, студенти з України, а також Румунії, Сербії, Болгарії, Туреччини тощо, просто не могли второпати, чого від нас хочуть. Рівень англійської у групі був досить різний, але

читати велику кількість академічної літератури вида-лося непросто всім. Професійна термінологія, викла-дання іноземною, шалена кількість самостійної робо-ти вдома, темп навчання — фактори, які не сприяли спокійному сну вночі. Були студенти, які тусувалися на вечірках, але багато хто сидів вдома і клято вчив-ся. Серед них — і я: найбільше часу проводила вдо-ма за навчанням і відповідно відучилася та отримала диплом п'ятою із сімнадцяти. Важка праця рано чи пізно винагороджується — це я знаю напевне з влас-ного досвіду і щоразу казатиму так своїм студентам у майбутньому.

Грант було розраховано на рік, а тому захистити диплом і скласти всі предмети мусили вчасно. В ін-шому разі платити за навчання довелося б із власної кишені. Якщо для студентів з країн ЄС ця сума була доступна, то для студентів з країн поза ЄС сума була шалена — у кілька разів більшою. Я була рада, що склала все вчасно.

По закінченню навчання ми дізналися, що не-щодавно в Голландії прийняли новий закон, згід-но з яким іноземці — випускники нідерландських вишів — мають право подати документи на річ-ний дозвіл на проживання у Нідерландах з метою пошуку роботи (*zoekjaar kennismigranten*). При цьому в період пошуку іноземці не мали права працювати більше, ніж 10 годин на тиждень. Знай-шовши роботу, можна було робити документи на (тимчасове) перебування/працю/проживан-ня. Для того, щоб залишитися, знайдена робота мусила відповідати певним вимогам. Я пішла та-ким шляхом: науково-викладацька позиція, на мо-мент подачі документів вік менше, ніж 32 роки, за-робітна платня — мінімально 25 600 євро брутто

в рік (сумою зачаровуватися не варто, адже мінімальний податок з доходу — 34 відсотки + інші відрахування). При цьому роботодавець повинен був довести Міграційній службі Нідерландів (IND), що такого працівника ні на голландському, ні на ринку праці ЄС — не знайти. Ось такі вимоги.

Пошук роботи тривав майже рік. Щодня я надсилала комусь своє резюме, писала і розсилала мотиваційні листи, часто по кілька разів одному адресату. Інтенсивний рік пошуку роботи після інтенсивного року навчання після інтенсивного життя в Україні.

Тим часом я підпрацьовувала нянею голландського хлопчика Тьєрі. Так я ще підучила трошки голландських слів, а також традицій виховання дітей. Одного разу трапилася ситуація, що Тьєрі впав зі столу на землю, коли я міняла йому підгузок. У той момент від переляку я могла б народити цьому хлопчикові братика! На моє щастя, дитині нічого не сталося: якщо дитя після падіння плаче — значить, усе з ним добре. Якби дитина мовчала, тоді, за словами голландського лікаря, було б не дуже добре. У мами Тьєрі був такий шок, я не знала, як мусила перед нею вибачитися. З роботи через цей інцидент мене не вигнали. Натомість я гляділа Тьєрі до його рочка і кількох місяців. До того моменту, власне, коли пішла працювати за кваліфікацією в університет.

А ще був місяць прибирання, після якого мені запропонували роботу на постійній основі. Наші жінки старанні, їм не по барабану. Наші жінки можуть усе.

Мене взяли на роботу в університет прикладних наук. Я повинна була досліджувати проблему корупції в Україні, що було частиною ширшої програми дослідження та вимірювання розмірів корупції у світі.

З огляду на те, що факти корупції зазвичай важко зареєструвати, вимірювання та встановлення розмірів корупції в державі — надзвичайно складне питання.

Підписала я контракт за кілька днів до закінчення мого *zoekjaar*. При цьому мій новий шеф і я вже вирушили в Україну, щоб покласти початок нашому дослідженню.

Кілька перших місяців, поки міграційна служба IND розглядала мої документи, я зарплати не отримувала, бо юридично не мала права працювати. Саме в той період я почала знімати житло, у якому не було нічого, окрім голих стін, як звично у Нідерландах. Перші місяці видалися нелегкими. Але я мала роботу — роботу хорошу, пов'язану з Україною, могла їздити додому по роботі, мала змогу докластися до розвитку власної держави, хоч і на відстані. А про більше і не думалося. Хотілося реалізуватися, працювати, заробляти і відчувати себе фахівчиною, якої потребують. Я не думала, чи хотіла б лишитися в цій країні чи на цій роботі та на який період. Викликів було достатньо, щоб юридично оформити моє перебування та працю в Нідерландах, а тому всі зусилля були зосереджені на цьому та на самій праці.

Українська аспірантура

Тоді я ще навчалася в аспірантурі в Україні на кафедрі міжнародної економіки. Досліджувала бідність в Україні. Тему обирали разом з керівником та завкафедри. Бідність розглядали як насамперед економічну проблему. Та після року навчання в Нідерландах я змінила багато поглядів. Мій голландський магістерський диплом теж був присвячений

дослідженню проблеми бідності, щоправда, у перспективі управління державою. І справді: можна пробувати вирішувати проблему економічно, сприяючи економічному розвитку держави. А можна глянути глибше і побачити, що економічний розвиток не приведе до очікуваних результатів, поки країною не керувати правильно та ефективно. Про яку економіку мова, якщо вона поки в тіні, корупція з'їдає всі можливі надходження в бюджет, підприємства і технології застаріли, а керівництво неефективне й непрогресивне.

Якщо в українській аспірантурі я досліджувала вирішення проблеми бідності економічними важелями, то в магістерському дипломі в Нідерландах розглядала проблему під призмою *good governance*, належного врядування. За свій голландський диплом я отримала 8 балів з 10 можливих, причому 10 майже ніхто ніколи не отримує, а 9 ставлять за вагомий внесок дослідження у розвиток науки. 8 — це висока оцінка. З цим балом у Нідерландах приймають в аспірантуру.

Коли в Україні я навідалася до свого наукового керівника, професора, та поділилася своїми новими думками й результатами дослідження, він спершу був вражений і задоволений. Тож я захотіла трішки змінити фокус дослідження. Після здобуття європейської освіти, написання наукової роботи в Нідерландах, начитавшись дуже багато наукової та практичної літератури англійською, я не могла більше писати так, як раніше, згідно зі старими поглядами. У мене було просвітлення, я дуже хотіла продовжувати дослідження, змінивши фокус.

Однак кафедра забанила мене з моїм голландським дослідженням: мовляв, бідність — проблема

економічна, треба вирішувати наші економічні проблеми. Іншими словами, бідність розглядалася як відсутність коштів, часто на базові потреби.

Не бралися до уваги відносність поняття бідності, її соціальні, політичні складники (виключення людини із соціальних та політичних процесів), обмежені можливості та доступ до державних послуг через позицію в суспільстві, а також через корупцію. Саме ці фактори визначали бідність у її ширшому значенні й саме у такому контексті розглядала її я у своїй голландській магістерській праці. І вирішення названих проблем лежить не лише в економічній площині, а власне — у площині державного управління, а точніше: належного врядування (*good governance*).

Good governance — дуже цікава концепція, яка успішно застосовується у різних секторах. Її можна пристосувати до конкретних потреб певної держави, сектору, організації. По суті, *good governance* — це належне врядування у певному контексті. Є кілька базових принципів належного врядування, зокрема прозорість, підзвітність, участь (залучення різних верств населення, а також інших соціальних гравців до процесу прийняття рішень).

Одне слово, мій зміщений фокус у підході до поняття бідності позитивно не сприйняли. А писати наукову роботу відповідно до застарілих поглядів — я не бачила сенсу. Бо мій світогляд змінився. Так я розпрощалася з аспірантурою в Україні.

Точніше, я ще планувала спробувати завершити її на відстані.

Власне, коли закінчила навчання у голландському виші, думала, що і роботу швиденько знайду, й аспірантуру завершу, і матиму кандидата наук. Чомусь у своїх думках я ще не пов'язувала рівень економіч-

ного розвитку і порядку в такій країні, як Нідерланди, та величезну конкуренцію і складність знайти своє місце у цьому суспільстві. Знайти тут роботу достатньо складно, особливо якщо не володієш нідерландською мовою. Навчатися теж дуже непросто, особливо на магістерських програмах. Коли голландці чують, що я, іноземка, закінчила навчання в університеті, зазвичай реагують захоплено: «о-о-о, університет — це надзвичайно складно, я не потягнув би». І якщо вдалося вивчитися, а потім знайти роботу, то ні про яку додаткову аспірантуру в Україні мови не може бути: байдики бити на роботі в Голландії не вийде. Єдина інституція, де нашим вдавалося трохи прогулювати, — це голландська аспірантура, розрахована на 4 роки. Там, очевидно, є періоди, коли дуже багато роботи, а є, коли набагато менше.

Потрапивши на роботу в Нідерландах, доведеться спочатку звикати до робочої обстановки, голландської робочої культури, атмосфери, очікувань і вимог, самої роботи по суті, колег тощо. Роботи було багато завжди і ніколи не менше. Завжди з'являлося щось неочікуване, завжди було більше роботи, ніж годин, відведених на її виконання. Зазвичай, на початках для того, щоб увійти в колію і звикнути до нового середовища, іноземці працювали понаднормово. Присутність на роботі чи кількість відпрацьованих годин при цьому ніхто не контролює — ви аби встигли переробити роботу, адже контролюють саме її результати. Я, власне, пропрацювала понаднормово більше 8 років, включно з роком навчання і роком пошуку роботи. Про яку українську аспірантуру може бути мова, коли треба втриматися тут, на своїй роботі.

Цікаво те, що через кілька років після випуску з Університету Твенте мені прийшов лист від

одного німецького видавництва із пропозицією надрукувати мою дипломну роботу про подолання бідності та належне врядування в Україні у післяреволюційний період (2004–2008 рр.). Приємно було. Сказати, що книга розійшлася великим накладом, не можна. Але, кажуть, що такі книжки належать до академічної літератури і їх купують саме бібліотеки. Будучи суперзайнятою, я більше не контролювала процес продажу своєї книги, але близькі люди мають її вдома на пам'ять.

А колись, якби обставини склалися по-іншому, це дослідження могло б стати моєю кандидатською дисертацією в Україні.